

İnsan Hakları Temelli Kültürel Miras Yaklaşımının Gelişimini Uluslararası İlkesel Metinler Üzerinden Okumak

Pınar AYKAÇ

Giriş

Nesneler, yerler veya kültürel pratikler; İnsanlar onlarla etkileşime girdiğinde, onları algıladığında, hatırladığında ve bazen de unutmaya çalıştığında kültürel mirasa dönüşürler (de Nardi 2014). Bu nedenle kültürel miras, her ne kadar geçmişle ilişkili görülse de aslında bireylerin, toplulukların, uzmanların, devletlerin veya kimi zaman da bütün insanlığın farklı bağlar kurarak günümüzde ürettiği bir süreç olarak tariflenebilir (Craith ve Kockel 2016). Bu nitelikleriyle kültürel miras, tekil ve evrensel bir kavram olmaktan çok farklı gruplar için çeşitli anlamlara ve değerlere sahip olan çoklu ve bazen de çatışmalı bir kavram olarak karşımıza çıkar (Tunbridge ve Ashworth 1996, Tunbridge 2008, Whitehead v.d. 2021). Kültürel miras kavramının bu çoklu yapısı, kültürel mirasla teknik, politik ve ekonomik bağlar kadar kimlikler, aidiyetler ve gündelik yaşam üzerinden kurulan bağları da içerir.

Kültürel mirasın geçmişle ilişkili tekil bir kavramdan günümüzle ilişkili çoklu bir kavrama dönüşmesinde farklı grupların kültürel mirasa yönelik talepleri önemli bir rol oynamıştır. William Logan'a (2014) göre bir hakkın var olabilmesi için önce talep edilmesi gerekir. Özellikle ulusal veya uluslararası resmi kültürel miras politikalarının dışında kalan grupların kültürel mirasa yönelik hak talepleri, kültürel mirasın insan hakları kapsamında değerlendirilmesinin önünü açmıştır (Aykan 2018). Kültürel miras hakkı olarak tariflenen bu haklar, bir nesneyi, yeri veya pratiği kültürel miras olarak tanımlamaktan, bu mirasa erişim sağlamaya, ondan faydalanmaya ve onun korunması ve yönetiminde söz sahibi olmaya kadar kültürel miras oluşum

sürecine dahil olmayı içerir (Meskell 2010). Kültürel miras hakkının insan hakları kapsamında tartışılmaya başlanması ise, çok uzun zamandır arka planda kalan özellikle azınlıklar ve yerli halkların talepleriyle bu grupların kimliklerinin kolektif kültürel kimlik olarak tanınmasıyla olur (Logan 2016, de Clippe 2021).

Her ne kadar günümüzde kültürel miras hakkı insan hakları kapsamında değerlendirilse de bu hakkın kapsamı ve hangi grupların bu hakka sahip olduğu hâlâ tartışmalıdır. Bu makale, insan haklarının bireysel haklardan toplumsal haklara evrilmesi süreciyle ilişkili olarak insan hakları temelli kültürel miras yaklaşımının gelişimine odaklanmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, UNESCO ve ICOMOS gibi uluslararası örgütlerin ilkesel metinleriyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin kararları üzerinden bu gelişimi aktaran makale, insan hakları temelli kültürel miras yaklaşımının, çoklu ve kimi zaman da çatışmalı olarak nitelendirilebilecek kültürel mirasın korunmasına yönelik açılımlarını ele almaktadır.

Kültürel Miras Hakkı ve İnsan Hakları Temelli Kültürel Miras Yaklaşımının Gelişimi

İnsan Hakları Odaklı Bir Kültürel Miras Sistemi İçin Değerlendirme Modeli başlıklı makalelerinde Erdem Eryazıcıoğlu ve Hüseyin Cengiz, hukukçu ve akademisyen Karel Vasak'a referansla insan hakları kavramının tarihsel gelişimini üç ana döneme ayırır. Burjuvazinin yürüttüğü hak mücadeleleri sonucunda elde edilen ve 'birinci kuşak insan hakları' olarak tanımlanan haklar, bireyin devlete karşı güvence

Şekil 1. İnsan haklarının gelişiminin üç ana dönemini oluşturan kuşaklar (Eryazıcıoğlu ve Cengiz 2018 temel alınarak hazırlanmıştır)

altına alınmış yaşama hakkı, ayrımcılığa uğrama hakkı, katılım hakkı ve mülkiyet hakkı gibi hakları içerirken; özellikle işçi sınıfının yürüttüğü hak mücadeleleri sonucunda elde edilen 'ikinci kuşak insan hakları', toplumdaki eşitsizlikleri azaltmaya yönelik eğitim hakkı, sağlık hakkı ve barınma hakkı gibi hakları kapsamaktadır. Birinci ve ikinci kuşak insan hakları bireysel haklar olarak tanımlanırken, özellikle halkların sömürge devletlere karşı yürüttüğü hak mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan 'üçüncü kuşak insan hakları' ise çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı grupların haklarına odaklanan kolektif haklardır (Eryazıcıoğlu ve Cengiz 2018).

Bu kapsamda, kültürel miras hakkının ortaya çıkışında kültürel hakların tanınması önemli bir rol oynar. Eryazıcıoğlu ve Cengiz (2018) kültürel hakları, bireylerin kültürel hayata katılım hakkı olarak birinci kuşak insan hakları arasında değerlendirirler. Buna karşın, Domaradzki vd. (2019) ile Logan (2016) gibi diğer araştırmacılar, kültürel hakları ikinci kuşak insan hakları kapsamında ele alarak, bir toplumun kendi kültürel pratiklerini gerçekleştirme ve kültürel yaşam biçimini devam ettirme hakkı olarak tanımlar. Karel Vasak (1977) bu iki yaklaşımı göz önünde bulundurarak kültürel hakların aynı anda hem bireysel hem de kolektif olduğunu ve bu özellikleriyle diğer haklardan farklılaştığını öne sürer. Bu ikili yaklaşımdan ilki kültürel hakları daha çok bireysel bir hak olarak değerlendirirken, ikinci yaklaşım kültürel hakları özellikle kültürel çeşitlilikle ilişkili olarak daha çok azınlık grupların ve yerli halkların kendi kültürlerini devam ettirmeleriyle ilişkilendirir (Logan 2007).

1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yayınlanan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* herkesin toplumun bir üyesi olarak 'ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarını' gerçekleştirebileceğine ve 'topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma' hakkına sahip olduğunu belirterek, kültürel hakları daha çok bireysel bir hak olarak güvenceye alır (BM 1948). İki yıl sonra Avrupa Konseyi (AK) üyesi devletler tarafından imzalanan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nde kültürel haklara yönelik herhangi bir madde bulunmaz (AK 1950). 1966'da yine BM tarafından hazırlanan *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ise kültürel hakları kültürel yaşama katılma olarak tanımlarken, bu hakkın tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için devletlerin kültürün korunması, gelişmesi ve yayılması için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğunu belirtir (BM 1966).

Her ne kadar kültürel haklar 1948'de belirtilmiş olsa da bu hakların kapsamı ve nasıl kullanılacağı belirsizdir. Kültürel hakların zaman içinde belirginleşmesiyle kültürel miras hakkı da kültürel haklar kapsamında yerini bulur. Ulusla-

rarası ilkesel metinlerde kültürel haklar kapsamında kültürel mirasa ilk defa UNESCO tarafından 1976 yılında kabul edilen *Halkın Genelinin Kültürel Yaşama Katılımı ve Katkıları* başlıklı tavsiye kararında rastlıyoruz. Karar, kültürün yalnızca eserler değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi talebi olduğunu ve azınlıkların kültürel kimliklerini koruma haklarına vurgu yaparken azınlıkların kültürleri de dahil olmak üzere kültürlerin eşitliğinin tüm insanlığın ortak mirasının bir parçası olarak tanınması gerektiğini öne sürer (UNESCO, 1976). Ancak bu tavsiye kararı kültürel miras hakkı olarak ayrı bir haktan bahsetmemekte, kültürel mirası oluşturan kültürel kimlik ve pratikleri kültürel haklar içinde tartışmaktadır.

Kültürel miras hakkı ise ilk olarak 1998 yılında *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 50. Yıldönümünü kutlayan ICOMOS *Beyannamesi*'nde karşımıza çıkar. Beyanname kültürel miras hakkının insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulayarak bu hakkın bireyin kültürel kimliğini ifade etmesi, kültürel mirasın tanımlanması ile kültürel mirasa yönelik her türlü karara katılımı kültürel miras hakkı içinde tanımlar (ICOMOS 1998). UNESCO tarafından 2003 yılında hazırlanan *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* ise, yalnızca uluslararası insan hakları metinlerine atıfta bulunmaz, aynı zamanda kültürel pratikleri kültürel miras kapsamında değerlendirir. Bahar Aykan'a (2018) göre sözleşme farklı grupların kültürel miras üretimindeki rolünü toplumsal kimlikler üzerinden tarif etmesi açısından da önemlidir.

Kültürel miras haklarına odaklanan en önemli ilkesel metinlerden biri, 2005 yılında imzalanan *Avrupa Konseyi Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi*'dir. Faro Sözleşmesi olarak da bilinen bu metin, kültürel mirasla ilişkili hakların insan hakları çerçevesinde tanımlanan kültürel yaşama katılma hakkının doğasında var olduğunu kabul eder. Ayrıca bu hakları, herkesin tek başına veya kolektif olarak kültürel mirastan yararlanma, kültürel mirasın tanımlanması ve yönetimi süreçlerine dahil edilmesi şeklinde tanımlar (AK 2005). Eryazıcıoğlu ve Cengiz (2018) Faro Sözleşmesiyle birlikte, koruma yaklaşımlarının amacının kültürel mirasın insanlardan bağımsız kendi başına korunmasından çok insanların ve toplumun daha geniş beklentilerini karşılaması gerektiğinin anlaşıldığını vurgular.

BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi ise, yerli halkların kendi kültürel miraslarını koruma, kontrol etme ve geliştirme hakkına sahip olduklarını belirtir (BM 2007). Benzer bir biçimde, Fribourg grubu olarak bilinen uluslararası insan hakları uzmanları tarafından taslak hali 1998 yılında UNESCO için hazırlanan bildirge, son halini 2007 yılında almıştır. Kültürel haklara odaklanan ve kültürel mirası kimliklerle

ilişkilendiren *Fribourg Bildirgesi* de herkesin tek başına veya topluluk halinde kültürel mirasa erişim hakkına sahip olduğunu vurgular.

Kültürel miras hakkının insan haklarıyla ilişkili ilkesel metinlerde yerini alması ise 2009 yılında, 1966'da kabul edilen *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'ne eklenen 21 no'lu Genel Yorum'la olmuştur. Bu yorumda, kültürel mirastan yararlanma hakkı erişim başlığı altında değerlendirilmiş ve 'herkesin bireysel olarak, başkalarıyla birlikte, bir topluluk ya da grup içerisinde...kültürel mirastan... yararlanma hakkı vardır' şeklinde tarif edilmiştir. Yorumun yerli halklar başlıklı maddesinde ise, yerli halkların kendi kültürel miraslarını koruma, kontrol etme ve geliştirme haklarından bahsedilir. Yorum ayrıca devletlerin yerli halkların ve azınlıkların kendi kültürel miraslarına olan haklarına saygı duymaları gerektiğini ifade eder (BM 2009). Ancak bu ek yorum, kültürel miras hakkına kimlikleriyle ilişkili belirli bir topluluğun veya herkesin erişim hakkından bahsetmesi nedeniyle günümüzde oldukça tartışılan kültürel miras hakkından kimin yararlanacağı konusunda çelişkili bir yaklaşım sergiler.

Kültürel miras hakkından kimin yararlanacağı konusundaki tartışmalarla ilişkili olarak ICOMOS Norveç 2007 yılında 'Bizim Ortak İtibarımız: Hak Temelli Miras Yönetimine Doğru' programını başlatır. Program, UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanmasında kimi zaman dünya miras alanlarında yaşayan veya ilişkili birey ve toplulukların insan haklarının göz ardı edildiğini belirterek, bu haklara saygı gösterilmesini tavsiye eder (Sinding-Larsen ve Larsen 2017, Aykan 2018). Program, ayrıca ICOMOS Genel Kurulu'nda insan hakları temelli yaklaşımların kültürel mirasın tanımlanması ve korunmasına yönelik süreçlerin her aşamasına entegre edilmesi gerektiğini vurgulayan kararın alınmasına öncülük eder (ICOMOS 2011).

Benzer bir biçimde 2015'te UNESCO'ya üye devletler tarafından kabul edilen *Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifini Dünya Mirası Sözleşmesine Entegre Etme Politikası* belgesi ise adaylıktan yönetime kadar Dünya Mirası süreçlerinde insan hakları temelli bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini tekrar vurgular (UNESCO 2015, Aykan 2018). Bu belgeden bir yıl sonra da BM İnsan Hakları Konseyi (2016) *Kültürel Haklar ve Kültürel Mirasın Korunması* başlıklı bir karar alarak herkesin kültürel mirasa erişimi ve mirastan yararlanma hakkını kültürel yaşama katılma hakkının içinde değerlendirir. Konseyin kararları tavsiye niteliğinde olsa da kültürel miras hakkının mirasa yakınlık veya mülkiyetten bağımsız bir biçimde herkes için olduğunu belirtmesi açısından oldukça önemlidir.

Bütün bu tarihsel çerçeve içinde kültürel miras hakkını insan hakkı olarak gören insan hakları temelli kültürel miras yaklaşımının kap-

samı ve kimlerin bu hakka sahip olduğu özellikle çoklu ve çelişkili kültürel miras alanları için oldukça karmaşıktır. Yukarıda bahsettiğimiz uluslararası ilkesel belgeler, kültürel miras hakkının kapsamını tanımlamadan yönetime kültürel miras üretim sürecinin tamamına katılım şeklinde tarif eder. Kültürel miras hakkının kapsamı ne kadar açık olsa da hangi kültürel miras alanı için kimlerin bu hakka sahip olduğu halen tartışmalı bir konudur (Aykaç 2023).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) davaları kabul edebilirlik kriterlerine göre, dava konusunun mahkemenin yetki alanında olması, mağdurun ihlalden doğrudan veya dolaylı olarak etkileniyor olması gerekir. Mahkemeye başvurular bireysel olduğu için, bir topluluk ancak bu topluluktaki bireyler mağdursa dava açabilir. Benzer bir biçimde bir yasa veya kanunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle bağdaşmadığı gerekçesiyle halk davası (*actio-popularis*) açılmaz. AİHM bu gibi durumlarda konu bakımından yetkisizlik (*ratione materiae*) veya kişi bakımından (*ratione personae*) bağdaşmazlık olduğu gerekçeleriyle davaları usulen reddeder (AİHM 2014).

Atina'daki *Syllogos Ton Athinaion* derneği, Parthenon frizlerinin iadesi için İngiltere'ye karşı açtığı davayı AİHM, kültürel mirasın korunmasına yönelik genel bir haktan söz edilemeyeceği ve derneğin bu iade için uluslararası arabuluculuk yapma hakkının olmadığı gerekçeleriyle davayı reddeder (AİHM 2016). Mahkeme, kültürel mirasın özgün yerindeki ev sahibi topluluğu, yani Atinalıları temsil eden bir derneğin kültürel miras hakkı açısından ilgili olmadığına hüküm verir. Bu kararın aksine, L'Erabliere derneği ekolojik özellikleri nedeniyle oldukça önemli Al Pissorette bölgesinde plan kararıyla atık toplama alanının genişletilmesine karşı açtıkları davada AİHM, derneğin tüm üyelerinin bölgede yaşadığı ve bu plan değişikliğinden etkilenecekleri gerekçesiyle başvuruyu kabul eder ve derneğin mahkemeye erişim hakkının engellendiğine hüküm verir (AİHM 2009).

Faro Sözleşmesi (2005), kültürel mirasla ilişkili grupları "mülkiyetten bağımsız olarak", "diledikleri" kültürel mirasa değer veren insanlar olarak tarif eder. Sözleşmenin mülkiyete yönelik vurgusunu, kültürel miras hakkının mülkiyet üzerinden tariflenmesinin önüne geçmeyi amaçlaması şeklinde değerlendirebiliriz. Bahar Aykan (2018), kültürel miras hakkını köken ve mülkiyet üzerinden yapılan bir değerlendirmenin dışlayıcı olması nedeniyle insan hakları değerleriyle örtüşmediğini belirtir. Mülkiyeti kültürel miras haklarının odağına koymak; insanların kültürel mirasla kurdukları kimlikler ve aidiyetler üzerinden kurulan farklı bağları da göz ardı etmektir. Oysaki kültürel mirasın mülkiyeti çoğunlukla kolektiftir (Hodder 2010, Aykaç 2023).

Belirli durumlarda AİHM de kültürel mirasın kolektif bir mülkiyeti olduğunu kabul eder. Bulgar şair Dincho Debelyanov'un varisleri, 1956 yılında kamulaştırılarak müzeye dönüştürülen baba evlerinin iadesi için Bulgaristan'a açtığı davada AİHM kamulaştırmayı "bir ülkenin kültürel mirasını koruma" kapsamında değerlendirmiş ve devletin kültürel mirası kamu yararı için koruma hakkı olduğuna hüküm vermiştir (AİHM 2007). Devletin kamu yararı için kültürel mirası koruma hakkı, yerli topluluklar veya azınlıkları kapsayacak şekilde genişletilebilir. İsveç'teki yerli Sami topluluğunun kendilerine özel balıkçılık ve avlanma haklarının yasal bir değişiklikle genişletilmesi nedeniyle açtıkları davada AİHM, bu hakkı "mülklerinden barışçıl bir şekilde yararlanma" hakları kapsamında değerlendirmiştir. Ancak mahkemenin bu hakkı tanımasının nedeni daha çok Samilerin kendi toprak ve doğal kaynakları üzerindeki haklarını tanıyan İsveç yasasına aykırı olmasındandır (AİHM 2010). İngiltere'de Roman topluluğundan Sally Chapman'ın kendi arazisine karavan park etmesine izin verilmemesi üzerine AİHM, arazinin koruma altında olması nedeniyle bu tür bir müdahalenin "demokratik bir toplumda gerekli" olduğuna karar verir. Ancak AİHM, kültürel çeşitliliğin korunması amacıyla azınlıkların yaşam tarzlarının korunmasına yönelik uluslararası bir yükümlülüğün ortaya çıkmakta olduğunu karara eklemiştir. AİHM'in bu kararı azınlık gruplarının kendi yaşam tarzları ve kültürel pratiklerine yönelik haklarını vurgulaması bakımından önem taşır (AİHM 2001).

Paraguay'daki Xákmok Kásek yerli topluluğu, hükümetin atalarından kalma arazilerini satması ve daha sonra araziye geri almaya çalıştıklarında alanı yaban hayatı koruma alanı ilan etmesi sonrasında dava açar. Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin (Ame-İHM), arazinin Xákmok Kásek yerli topluluğuna geri iade edilmesine karar verir. Aynı kararda mahkeme, "sahip olma" ve mülkiyet kavramlarının yerli halklar için kolektif bir anlam taşıdığı ve bu nedenle sahip olma ve mülkiyetin bireylere değil bir grup veya topluluğa odaklandığını vurgulamıştır (Ame-İHM 2010). AİHM'in aksine, Ame-İHM'in mülkiyeti kolektif olarak değerlendirmesi, kültürel miras hakkı için oldukça önemlidir.

Bütün bu tartışmalara rağmen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, BM İnsan Hakları Konseyi ve UNESCO Dünya Miras Komitesi gibi uluslararası kuruluşlar kültürel miras hakkına yönelik yaklaşımlarında hâlâ bireyleri ve devletleri, yerli halklar ve azınlıklara göre daha öncelikli değerlendirmektedir (Aykaç 2023). Bu yaygın durum, yalnızca devletlerin kültürel miras hakları üzerindeki tekeli desteklemekle kalmaz, aynı zamanda devletlerin kültürel miras aracılığıyla belirli gruplar ve yerli halklar üzerinde güç kullanmasına da zemin hazırlar (de Clip-

Şekil 2. Bulgaristan'ın Koprivštitsa yerleşimindeki Dincho Debelyanov Müze Evi (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Debelyanov-house-exterior-2020.jpg>)

Şekil 3. 20. yüzyılın başında İngiltere Derby'de Roman topluluğundan bir aile (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Romanichal_family.jpg)

pe 2021). Benzer bir biçimde kültürel mirası "insanlığın ortak mirası" olarak tanımlamak, kültürel miras alanlarının tektipleştirilmesi ve belirli grupların hak taleplerinin göz ardı edilmesi riskini taşır (Fairclough 2020).

Dünya Mirası statüsünün yerli hakları açısından bir tehdit oluşturmaya Hindistan'daki Batı Ghats'ın Dünya Miras alanı ilan edilmesini örnek gösterebiliriz. Alanın dünya miras ilan edilmesinden sonra Hindistan hükümeti, yerli halkın ekolojik açıdan hassas olan bazı bölgelere girmesini yasaklayarak bu topluluğun kendi kültürel miraslarına erişimine müdahalede bulunur (Bandi 2020). Ancak kültürel miras hakkına yönelik tartışmalar, Dünya Miras alanları için de bazı olumlu gelişmelere de neden olmuştur. Kanada'da yaşayan yerli halkların ata toprakları ve kaynaklarının yer aldığı Pimachiowin Aki'yi maden çıkarma tehdidinden korumak için 2002 yılında Kanada yetkililerinin de teşvikiyle ortak bir yönetim anlaşması yapılır. Bu anlaşmaya göre yerli halklar; diğer yerli halklar, federal ve eyalet yetkilileri ve daha geniş toplumla "iş birliği ve uyum içinde" yapacaklardır (Fogarty 2022). Bu işbirliği, Pimachiowin Aki'nin yönetim planında da yerini alır. Tarihi olarak Anishinaabeg halkının geleneksel bölgesi olan ve dört farklı yerli halk tarafından kullanılan alanın yönetimi eyalet hükümetleri ve yerli halklar ara-

sında paylaşılmıştır (Pimachiowin Aki Management Plan 2016). Pimachiowin Aki Dünya Miras alanı, kültürel miras hakkını köken ve mülkiyetten bağımsız olarak ele alması, kültürel mirasla ilişkili tüm toplulukları tanıması ve bu toplulukların kültürel miras alanıyla ilgili tüm süreçlere katılımını sağlaması açısından öncü bir örnektir.

Sonuç

Kültürel mirasın bir insan hakkı olarak kavramsallaştırılması oldukça yeni bir konudur. Önceleri birinci kuşak insan hakları içinde tanımlanan ve daha çok bireysel olan katılım hakkının, zaman içinde politik katılımdan kültürel hayata katılımı da içine alacak şekilde gelişmesi ve kolektif bir hak haline gelmesiyle kültürel mirasa erişim de bir insan hakkı olarak görülmeye başlar. Kültürel miras hakkının gelişiminde özellikle yerli halkların ve azınlıkların kimlikleriyle ilişkilendirdikleri kültürel mirasa erişim talepleri etkili olmuştur. Bir toplumun kendi kültürel yaşam biçimlerini ve pratiklerini sürdürebilmesi olarak tanımlanan kültürel haklar, bu özellikleri nedeniyle hem bireysel hem de kolektif bir hak olarak diğer insan haklarından ayrılır.

Şekil 4. Pimachiowin Aki’de yerli halk tarafından kutsal bir alan sayılan kaya çizimleri (Hidehiro Otake, 2007, whc.unesco.org/en/documents/141181)

Kültürel miras ve insan haklarıyla ilgili uluslararası ilkesel metinler değerlendirildiğinde; kültürel miras hakkı önceleri miras alanlarına erişim ve kültürel pratikleri uygulayabilme olarak görülürken, zaman içinde tanımlama, değerlendirme, koruma ve yönetim gibi kültürel mirasın üretimini kapsayan bütün süreçleri içerecek şekilde genişletilmiştir. Doğası gereği hem bireysel hem de kolektif bir hak olarak tariflenen kültürel miras hakkının kimlere ait olduğu ise özellikle çoklu ve çelişkili kültürel miras için halen bir tartışma konusudur. Faro Sözleşmesi (2005) herkesin kendi seçtiği kültürel mirastan yararlanma hakkı olduğunu kabul eder. Ian Hodder (2010) ise kültürel miras hakkını, herkesin kültürel mirasa katılımını öncelleyen topluluklar odaklı kolektif bir hak olarak tanımlar. İnsan hakları temelli olarak nitelen-

rilebilecek bu yaklaşımlar, kimlik, mülkiyet veya kültürel mirasın kendisini odağına almaktan bu mirasla ilişkili toplulukları merkezine alan insan merkezli yaklaşımlar olarak tarifleenebilir (Aykaç ve Kaya 2018).

Sonuç olarak, insan hakları temelli kültürel miras yaklaşımı, kültürel mirasın insanların nesneler, yerler ve kültürel pratiklerle kurduğu farklı bağlar sonucunda oluştuğunu kabul eder. Önceleri köken ve mülkiyet üzerinden tarif edilen kültürel miras hakkının, kendi seçtikleri kültürel mirasla farklı bağlar kuran bütün grupların kolektif bir hakkı olduğunu benimseyerek; kültürel mirasla ilişkili tüm grupların bu mirasın üretim süreçlerinde yer alması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşımla, kültürel miras daha kapsayıcı, katılımcı ve insan-odaklı bir koruma süreci tarif eder. Böylelikle kültürel miras, farklı grupların hak taleplerinin önünü açan, anlamlı ve adil bir gelecek için bir başlangıç noktası olabilir (ICOMOS 2017).

**Pınar Aykaç, Doç. Dr., ODTÜ, mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Bölümü.**

Kaynakça

- AIHM (2007) “Debelianovi v. Bulgaria, no. 61951/00,” [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-79946%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-79946%22]})
- AIHM (2009) “L’ Erablière A.S.B.L. v. Belgium, – 49230/07,” <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&iid=003-2643683-2889423&filename=003-2643683-2889423.pdf>
- AIHM (2010) “Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden,” [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-97993%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-97993%22]})
- AIHM (2010) “Hingitaq 53 and Others v. Denmark , no. 34078/02,” https://menneskeret.dk/files/2006-01-12_18584.04_hingitaq_53_and_others_v_denmark.pdf
- AIHM (2014) “Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi,” <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019112404Kabul%20Edilebilirlik%20Kriterlerini%20Uygulama%20Rehberi.pdf>
- AIHM (2016) “Syllogos Ton Athinaion v. UK, – 48259/15,” [https://hudoc.echr.coe.int/eng/{%22itemid%22:\[%22001-164309%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/{%22itemid%22:[%22001-164309%22]})
- AK (2005) “Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi,” <https://rm.coe.int/1680083746>
- AK., (1950) “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,” https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/AIHS_1950.pdf
- Ame-İHM (2010) “Case of the Xákmok Kásek Indigenous Community v. Paraguay,” <https://www.globalhealth-rights.org/wp-content/uploads/2013/08/Xakmok-Kasek-Paraguay-2010-English.pdf>
- Aykaç, P., Kaya, B. (2020) “Hasankeyf’te Sona Yaklaşırken: Korumada İnsan Odaklı Yaklaşımlar ve İnsan Hakkı Olarak Kültürel Miras,” Mimarlık 411, s. 12-17.
- Aykaç, P. (2023) “Right(s) to Istanbul’s Hagia Sophia: Rethinking Heritage as “Commons,” ed. B. Faedda, A Shared Global Heritage, New York: Columbia University Press, s. 29-43.
- Aykan, B. (2018) “Kültürel Miras Hakkı: Kültürel Mirasa İnsan Hakları Temelli Güncel Yaklaşımlar,” Alternatif Politika 10(2), s. 231-252.
- Bandi, M. (2020) “Tribal Rights and Heritage Conservation in the Western Ghats of Karnataka,” Economic & Political Weekly 55(41), <https://www.epw.in/jour->

Reading the Development of the Human Rights-Based Cultural Heritage Approach through International Doctrinal Texts

Cultural heritage is formed through the interaction of people with objects, places and cultural practices. Instead of being a singular and universal concept, cultural heritage emerges as a plural and sometimes contested concept with various meanings and values for different groups. This pluralist nature of cultural heritage encompasses various associations and meanings that people attribute to it, ranging from technical, political or economic to identity or belonging. The demands of these various groups – particularly politically underrepresented groups and indigenous communities – have led to the recognition of cultural heritage rights within the scope of human rights. The rights to cultural heritage include having a voice in the processes of access, use, conservation, and management of heritage. Even though the scope of cultural heritage rights is relatively clear, the question of which groups can benefit from which cultural heritage is still controversial. This article aims to examine the development of a human rights-based approach to cultural heritage. By outlining international doctrinal texts and court rulings, the article discusses the implications of human-rights based approaches to cultural heritage as the basis for an inclusive and democratic future.

- nal/2020/41/special-articles/tribal-rights-and-heritage-conservation-western.html
- BM (2007) "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples," https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf
- BM (2009) "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi: 21 No'lu Genel Yorum," https://insanhaklarizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=136
- BM (2016) "33/20. Cultural rights and the protection of cultural heritage," Resolution adopted by the Human Rights Council on 30 September 2016, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/227/55/pdf/g1622755.pdf?token=PlbVKDUrQjelgkR2T&fe=true>
- BM (1948) "İnsan Hakları Evrensel Beyanname," <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyan-names/>
- BM (1966) "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi," <https://www.ihd.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-ktel-haklar-uluslararası-sleesi/>
- Craith, M. N., ve Kockel, U. (2016) "(Re) Building Heritage: Integrating Tangible and Intangible. A companion to heritage studies," A Companion to Heritage Studies, ed. W. Logan, M. N. Craith, ve U. Kockel, Chichester, John Wiley & Sons, s. 426-442.
- de Clippele, M. S. (2021) "Does the Law Determine What Heritage to Remember?" International Journal for the Semiotics of Law 34(3), s. 623-656.
- Eryazıcıoğlu, E., ve Cengiz, H. (2018) "İnsan Hakları Odaklı Bir Kültürel Miras Sistemi İçin Değerlendirme Modeli," Megaron 13(4), s. 636-650.
- Fairclough, G. (2020) "Foreword: The Wisdom of the Commons: 'Together' is Always Better," ed. S. Lekakis, Cultural Heritage in the Realm of the Commons: Conversations on the Case of Greece, London: Ubiquity Press.
- Fribourg Bildirgesi, (2007) "Kültürel Haklar," <https://kpy.bilgi.edu.tr/media/uploads/documents/2023/04/13/fribourg-declaration-on-cultural-rights-turkce.pdf>
- Hodder, I. (2010) "Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being," Anthropological Quarterly 83 (4) s. 861-882.
- ICOMOS (1998) "Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the universal declaration of human rights," https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Working_Groups/RBA-OCDI/Stockholm_Declaration_1998_Human_Rights.pdf
- ICOMOS (2011) "Our Common Dignity: Rights-based Approaches to heritage management," Resolution 17GA 2011/30, https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2963/1/2011_17GA-OCDI-resolution30.pdf
- ICOMOS (2017) "Delhi Declaration on Heritage and Democracy," https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_Delhi-Declaration_20180117_EN.pdf
- Logan, W. (2007) "Closing Pandora's box: human rights conundrums in cultural heritage protection," ed. H. Silverman, D.F. Ruggles, Cultural heritage and human rights, New York: Springer New York, s.33-52.
- Logan, W. (2014) "Heritage Rights – Avoidance and Reinforcement," Heritage & Society 7 (2), s. 156-169.
- Logan, W. (2016) "Cultural diversity, cultural heritage and human rights: towards heritage management as human rights-based cultural practice," ed. S. Ekern, W. Logan, B. Sauge, A. Sinding-Larsen, World Heritage Management and Human Rights, London ve New York, Routledge, s. 19-32.
- Meskel, L. (2010) "Human rights and heritage ethics," Anthropological Quarterly 83 (4), s. 839-859.
- Nardi, S. D. (2014). "Senses of place, senses of the past: making experiential maps as part of community heritage fieldwork." Journal of Community Archaeology & Heritage, 1(1), s. 5-22.
- Sinding-Larsen A., Larsen, P.B. (2017) "Report the Advisory Body "Our Common Dignity Initiative" on Rights-based approaches in World Heritage: Taking stock and looking forward," https://openarchive.icomos.org/id/eprint/1817/1/Report_web.pdf
- Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. (1996). Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict, Chichester, John Wiley & Sons.
- Tunbridge, J.E. "Plural and Multicultural Heritages," (2008) The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity, ed. B., Graham ve P. Howard, Cornwall, Ashgate Publishing, s. 299-313.
- UNESCO (1976) "Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It," <https://www.univie.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/79.%201976%20UNESCO%20Recommendation.PDF>
- UNESCO (2015) "Policy for The Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention," <https://whc.unesco.org/document/139146>
- Vasak, K. (1977) "A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights," the Unesco Courier, Paris: UNESCO, s. 29-32.